

УДК 316.2: 159.9

С 77

Геннадій СТАСЮК

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті наголошується на необхідності відновлення панорамного культурно-історичного погляду на освіту як на особливий соціальний інститут трансляції і примноження національних цінностей і традицій у комплексному процесі виховання, навчання та розвитку особистості людини. Набуття етнічності не протиставляється глобальним культурним процесам, а, навпаки, сприяє інтеграції кращих традицій із сучасними реаліями, що допомагає зберегти духовне здоров'я людини та етнос.

Ключові слова: *етнічна ідентичність, соціокультурна модернізація, етнокультура, традиції, поліетнічність, національна освіта.*

Постановка проблеми. Після набуття Україною незалежності в країні значно пришвидшився процес етнонаціонального відродження. Це пов'язано зі зростанням етнічної самосвідомості громадян, що вимагає і постійного перегляду своєї етнічної самовизначеності. Сучасне суспільство етнічно мозаїчне. У світі існує майже 3,5 тисяч етнічних спільнот. Різноманітність мов, неповторна своєрідність звичаїв, традицій, соціальних інститутів, ідей, цінностей, зрозуміло, ускладнюють взаєморозуміння й взаємодію між людьми. Загострення етнічних відносин вимагає їх ретельного дослідження з метою напрацювання досвіду врегулювання цих проблем: передбачення та попередження кон-

фліктних ситуацій, і особливо, запобігання повної асиміляції та зникнення невеличких самобутніх етнічних утворень.

Формування етнокультурної ідентичності безпосередньо пов'язане з процесом формування етнокультурної свідомості, що є усвідомленням певним етносом і його членами неповторності своєї культури, її відмінності від інших культур [1]. Етнічна культура виконує функцію інтеграції членів національної спільноти. У процесі етнізації чи етнонаціонального відродження формується етнічна ідентичність.

Поряд з формуванням етнокультурної ідентичності громадянська ідентичність є ключовим завданням освіти, яка відіграє провідну роль у соціокультурній модернізації сучасних реалій.

В умовах масштабних суспільно-духовних трансформацій перед вітчизняною системою освіти все більш актуально виступають завдання забезпечення консолідації різних верств громадянського суспільства, зниження рівня соціальної напруженості між представниками різних конфесій та національних культур. Розв'язання цих культурних завдань вимагає реалізації державної політики, спрямованої на втілення принципів віротерпимості, плюралізму, толерантності, миролюбства, громадянського патріотизму в системі освіти. Найбільшого результату в цьому, на наш погляд, можна досягнути шляхом переорієнтації освіти в інститут накопичення соціальної довіри та згоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вітчизняної наукової традиції поняття громадянської ідентичності – відносно нове. Дослідниками громадянська ідентичність розглядається поряд з етнічною. Громадянська ідентичність є більш складним і ще не усталеним поняттям у психології, оскільки співвідноситься з поняттям нації – одним з найбільш суперечливих і неоднозначних понять сучасної науки [5].

Т. Водолажська у своїх дослідженнях визначає громадянську ідентичність як реалізацію базових потреб особистості в приналежності до групи [2]. М. Юшин представляє її як тотожність особистості статусові громадянина, як оцінку свого цивільного стану, готовність і здатність виконувати поєднані з наявністю громадянства обов'язки, користуватися правами, брати активну участь у житті держави [11].

Р. Шиковою громадянська ідентичність розглядається як структурний компонент соціальної ідентичності і визначається як результат процесу самототожності суб'єкта з відповідними соціальними групами на когнітивному і емоційному рівнях особистості [9].

У низці робіт підкреслюється важливість розрізнення державної та цивільної ідентичностей, що співвідноситься з одним із сучасних розумінь громадянства. Такої думки дотримується Л. Дробижева і вважає, що громадянська ідентичність, на відміну від державної і тим більше етнічної, не має на увазі єдиної культури, однієї ціннісної орієнтації або міфічної «національної території» [6, 193]. У дослідженнях, що тяжіють до соціально-психологічного задуму, вони частіше використовуються як дуже близькі, майже синоніми. Тому категорії «громадянин», «українець» використовуються як показники, що позначають загальнонаціональну приналежність [6].

П. Григор'єв вважає, що громадянська (українська) ідентичність – це вільне ототожнення людини з українською нацією (народом); включеність людини в суспільне, культурне життя країни, усвідомлення себе українцем; відчуття причетності до минулого, сьогодення та майбутнього української нації [7].

Відомий психолог і вчений О. Асмолів поняття «громадянська ідентичність» розглядає як усвідомлення особистістю своєї приналежності до спільноти громадян певної держави на загальнокультурній основі [1], при цьому автор зазначає, що громадянська ідентичність має особистісний сенс на відміну від поняття громадянство. У західній науковій думці дослідження феномену ідентичності активно ведуться з початку 70-х років ХХ ст. Цій проблемі присвячені численні роботи, які, як правило, мають міждисциплінарний характер і об'єднують учених різних наукових галузей. До наукового доробку зарубіжних дослідників з цієї проблематики належать праці Ю. Габермаса, Г. Маркузе, О. Панаріна, Г. Ріккекрта, М. Фуко, К. Ясперса [цит.: за 2].

Феномен ідентичності є досить популярним і серед української наукової спільноти. Чимало філософських думок зорієнтовано на проблему ідентичності української нації в історіософських концепціях В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Кос-

томарова, І. Франка. Серед вітчизняних учених у дослідженнях з етнопсихології, з соціології та філософії 1990-х – початку 2000-х років цю проблему досліджували: В. Андрущенко, В. Бех, Я. Верменич, В. Воронкова, Л. Губернський, В. Євтух, В. Заблоцький, Я. Кохан, М. Михальченко, М. Попович, І. Предборська, М. Степико, І. Сторонянська, В. Шинкарук, М. Шульга та ін. Їх роботи присвячені аналізу трансформацій у системі соціальних ідентичностей українського соціуму, зокрема особливостям етнокультурних ідентичностей та дослідженню перспектив становлення спільної національної ідентичності в регіонах України.

Соціально-психологічне розуміння національної ідентичності зводиться до того, що на відміну від етнічної, національна спирається на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників, а саме: усвідомлення суб'єктом ідентифікації історичних, громадянських, етнокультурних, соціально-політичних вартостей, які є другорядними щодо тих, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які незмінні. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими соціокультурними ідентитами.

Окрім того, варто зазначити, що з радянських часів образ майбутнього позначався на всіх етапах оновлення соціокультурної сфери суспільства. Тут беззаперечний авторитет Л. Виготського, засновника культурно-історичного підходу в психології [3]. Поза аксіологічним підходом зрозуміти процеси розвитку особистості та суспільства неможливо. У цьому і полягає місія освіти – сприяти формуванню свідомості молодого покоління громадян своєї країни до активного життя у світі, який надзвичайно стрімко змінюється, навчити жити в умовах невизначеності, відповідно до концепції мережевої освіти, згідно з концепцією мережевої освіти О. Асмолова і О. Уварова [1].

Традиційно предметом наукових досліджень була «етнічна самосвідомість», яку більшість вчених визначали як усвідомлення індивідом своєї приналежності до певного етносу.

У попереднє визначення закладався негативний смисловий відтінок деякої виключності певного етносу, що недопустимо в сучасному поліетнічному світі.

Сьогодні існує дефіцит міждисциплінарних досліджень проблеми етнокультурної ідентичності українських школярів, що живуть в різних умовах: місто – село, регіон – область.

Мета статті полягає у формуванні бачення того, що освіта є особливим соціальним інститутом трансляції і примноження національних цінностей і традицій у комплексному процесі виховання, навчання і розвитку особистості людини.

У сучасній Україні співвідношення реформи освіти та національно-культурної ідентичності в контексті широкої соціальної трансформації, а тепер і модернізації, залишаються незавершеними. Формування нової освітньої картини світу має відбуватися на базі фундаментального наукового знання, історичного досвіду розвитку України та духовного буття людини в контексті проблем сучасної цивілізації. Потім стане потрібним перегляд технократичного нахилу в процесі навчання на усіх рівнях освіти. Безумовно, важливо відновлювати соціальний та професійний престиж педагога, а також забезпечувати збереження і розвиток вітчизняної системи педагогічної освіти.

До початку ХХІ ст. накопичилося достатньо багато прогнозів розвитку людства, але в усіх сучасних проектах та сценаріях генерує думка: подальший розвиток цивілізації можливий тільки в умовах багатопольярного світу. Останнім часом загальнопланетарна картина світу та динаміка його розвитку почали принципово змінюватися під впливом процесів інтеграції, взаємопроникнення різних культур та уніфікації способу життя, що мають глобальну значущість.

Етнічна ідентичність дуже важлива для міжкультурної комунікації. Загальновідомо, що без позитивного ставлення до власної етнічної ідентичності неможливі формування патріотизму та ефективна між-етнічна взаємодія. У зв'язку з цим насамперед потрібно провести аналіз сутності цього поняття.

Етнічна ідентичність – один із найстійкіших видів ідентичностей, оскільки пов'язана з дитинством людини, сім'єю, родиною, із династіями – міжпоколінними зв'язками та приналежністю до певного етносу.

Саме до цього виду усвідомлюваної приналежності люди повертаються у важкі періоди свого життя, коли відбуваються внутрішні особистісні конфлікти, соціальні потрясіння або, навпаки, коли настає духовне перетворення – катарсис людини, що перебуває в стані морального пошуку. Етнічна ідентичність – складова частина соціальної ідентичності особистості, багатовимірною соціально-філософською категорією; етнокультурна ідентичність – складний соціально-психологічний феномен. Ми вважаємо, що ідентичність – динамічне утворення, що зазнає певних змін упродовж життя людини, включеної до етнокультурних контекстів. Розглянемо основні етапи її формування.

Дитинство: у дітей ще немає чіткого усвідомлення спільності з представниками свого етносу, присутні лише слабкі етнічні знання; взаємозв'язку з рідними, ототожнюють себе з певним етносом, але спостерігається невмотивоване надання переваги своїй етнічній групі.

Підлітковий вік: школярі вже можуть пояснити мотиви вибору своєї етнічної приналежності, у них пробуджується інтерес до рідної культури, відбувається формування системи уявлень і оцінок етнокультурних особливостей своєї спільності в порівнянні з іноетнічним оточенням.

Юність: етнічні настановлення набувають базової стійкості, зміцнюється усвідомлення своєї етнічної приналежності, формується етнічний світогляд, здійснюється діалог мов і культур, мислення стає поліфонічним, розширюється культурний кругозір.

Найкритичнішим періодом у житті людини, який можна позначити як етап вибору між альтернативними стратегіями міжкультурної взаємодії – мультикультуралізм чи націоналізм, на наш погляд, є старший шкільний вік (14 – 16 років). За Е. Еріксоном, людина впродовж життя переживає низку психосоціальних криз. Учений виділяє вісім стадій розвитку ідентичності, на кожній з яких людина здійснює вибір між двома альтернативними фазами розв'язання вікових і ситуативних завдань розвитку. Згідно з його розумінням, п'ята стадія (11 – 20 років) – ключова для набуття почуття ідентичності. У цей час підліток коливається між позитивним полюсом ідентифікації («Я») і негативним полюсом плутанини ролей [10].

Своєю чергою, етнокультурна ідентичність підлітків є складним психологічним утворенням, що характеризується спрямованістю етнічних настановлень, цілісністю і суперечливістю національного самовизначення, ступенем включеності до контексту національної культури та її позитивним сприйняттям.

На нашу думку, основними педагогічними умовами, що забезпечують формування позитивної етнокультурної ідентичності, є: залучення учнів до етнічної культури в єдності таких її складових, як етнічні знання, етнічні відносини, етнічна взаємодія, розробка навчальних матеріалів, спрямованих на формування етнічної ідентичності та адаптованих до особливостей учнів.

Отже, вважаючи завдання формування позитивної етнокультурної ідентичності старшокласників актуальним для вітчизняної системи освіти, на наш погляд, слід відзначити необхідність її модернізації. Ми вважаємо, що потрібно зосередити увагу на виховній складовій освітньої системи з урахуванням етнокультурних орієнтирів. Необхідне пропорційне оволодіння учнями загальнолюдськими і етнокультурними цінностями, спонукання учнів до активної взаємодії з представниками інших етнокультур.

Освітній простір багатьох регіонів України функціонує у поліетнічному середовищі і характеризується багатонаціональним складом учнів. У таких умовах необхідно звертатися до духовного багатства різних культур, до національних традицій, які, незважаючи на наявні відмінності, мають моральний стрижень.

Як уважає Л. Дробіжева, що проблема аналізу громадянської ідентичності ускладнюється різноманітністю термінів, пов'язаних з національною самосвідомістю: громадянська, загальногромадянська, державна і національна ідентичності [6].

Зважаючи на цей факт, проблему ідентичності можна розуміти як розв'язання кожною людиною проблеми вибору в процесі встановлення нею своєї приналежності до тієї чи до іншої групи чи іншої людської спільноти як «значущих інших», що ставить дослідника перед завданням виявлення таких «значущих інших» і встановлення їх ролі у процесі визначення людиною своєї ідентичності.

Як вважають А.І. Донцов і Т.Г. Стефаненко, «в поліетнічному суспільстві найбільш сприятлива для людини біетнічна ідентичність, оскільки вона дає змогу органічно поєднувати різні ракурси сприйняття світу, опановувати багатствами ще однієї культури без шкоди для цінностей власної. З цієї точки зору, цікава спроба виокремлення етапів особистісного зростання індивідів, що взаємодіють з представниками інших культур і отримують соціальну підтримку» [4, 75].

Колосальна територія нашої країни з певною часткою асиметрії за різними соціально-економічними параметрами, її природне розмаїття і положення на стику різних культурних світів зумовили особливу складність формування і розвитку українського суспільства. Міграції народів, їхня етнічна взаємодія, культурне збагачення, об'єднання і територіальний поділ стали визначальними факторами просторової диференціації та регіоналізації України.

Як переконує Г.У. Солдатова, «для участі в життєдіяльності такого великого і складно організованого співтовариства, як нація чи країна, необхідне прийняття індивідом відповідних обов'язків і сприйняття вимог цієї спільноти, що забезпечується завдяки формуванню громадянської ідентичності» [8, 656].

На наш погляд, необхідне відновлення широкого культурно-історичного панорамного розуміння освіти як особливого соціального інституту, передачі та примноження національних цінностей і традицій у процесі виховання.

Висновки. Розв'язання цього завдання бачиться нам у тому, щоб навчитися зберігати стійкість внутрішнього духовного досвіду, в результаті чого процеси ідентичності набувають істинно гуманістичного сенсу. Для цього необхідно продовжувати вивчення особливостей формування ідентичності у процесі становлення інформаційного суспільства, глобальної культури, у співвідношенні глобалізації та локалізації, системної та соціальної інтеграції, вивчаючи межові ситуації глобального і локального, природного і штучного, соціально створюваного.

Подальшого дослідження потребують питання використання резервів освітнього середовища у формуванні етнічної та громадянської ідентичності школярів різного віку.

Література

1. Асмолов А.Г. Российская школа и новые информационные технологии: взгляд в следующее десятилетие / А.Г. Асмолов, А.Л. Семенов, А.Ю. Уваров. – М. : Некс Принт, 2010. – 84 с.
2. Водолажская Т.В. Гражданская идентичность / Т.В. Водолажская // Социология : энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко и др. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – С. 349 – 350.
3. Выготский Л.С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. – М. : Смысл, 2003. – С. 312.
4. Гражданские, этнические и религиозные идентичности в современной России / под ред. Л.М. Дробижевой. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2006. – 327 с.
5. Донцов А.И. Язык как фактор этнической идентичности / А.И. Донцов, Т.Г. Стефаненко, Ж.Т. Уталиет // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 75 – 86.
6. Дробижева Л.М. Этничность в социально-политическом пространстве / Л.М. Дробижева. – М. : Новый хронограф, 2013. – 336 с.
7. Григорьев Д.С. Факторы социоэкономической адаптации мигрантов / Д.С. Григорьев // Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии / под общ. ред. : В.В. Гриценко. – Смоленск : Смоленский гуманитарный университет, 2014. – С. 70 – 73.
8. Солдатова Г.У. Этническая идентичность / Г.У. Солдатова // Психология самосознания / под ред. В.А. Ядова. – Самара : Изд. дом «Бахрус», 2000. – С. 656 – 667.
9. Шикова Р.Ю. Идентичность как объект гуманитарных исследований / Р.Ю. Шикова // Культура, искусство, образование на рубеже веков : материалы III Международной научно-практической конференции. Выпуск 4. – Нальчик : Изд-во М. и В. Котляровых, 2009. – С. 16 – 23.
10. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 2006. – 352 с.
11. Юшин М. Молодежный парламентаризм и формирование гражданской идентичности / М. Юшин. // Обозреватель. – 2007. – № 7. – С. 26 – 35.

Стасюк Геннадий. Особенности формирования этнокультурной и гражданской идентичности в образовательном пространстве. Автор статьи делает акцент на необходимости восстановления панорамного культурно-исторического взгляда на образование как на особый социальный институт трансляции и преумножения национальных ценностей и традиций в комплексном процессе воспитания, обучения и развития личности человека. Обретение этничности не противопоставляется глобальным культурным процессам, а, наоборот, способ-

ствуєт інтеграції кращих традицій с сучасними реаліями, що допомагає зберегти духовне здоров'є людини і зберегти етнос.

Ключевые слова: етнічна ідентичність, соціокультурна модернізація, етнокультура, традиції, поліетнічність, національне освіта.

Stasyuk Hennadiy. Peculiarities of Ethnocultural and Civic Identity Formation in the Educational Space. The article deals with the main pedagogical conditions that ensure formation of positive ethnocultural identity of pupils is: attracting them to ethnic culture in the unity of its parts, as ethnic knowledge, ethnic relations, ethnic interaction and development of training materials aimed to formation of ethnic identity and adapted to the characteristics of pupils.

It is noted that if we assume the forming task positive ethnocultural identity of senior pupils important for national education system we should note need for its upgrade. We need focus on educational component of the educational system based on ethnocultural landmarks. Necessary is proportional pupils mastering universal and ethnocultural values, encouraging students to active interacting with members of other ethnicities.

It is proved that multi-ethnic society is most favorable for human bioethnic identity because it allows organically combine different views of perceiving the world; acquire riches of another culture without compromising its own values. In this view, an interesting attempt to selection stages of individuals personal growth of interacting with other cultures and get social support.

It is alleged that under present conditions necessary to restore broad panorama of cultural and historical understanding of education as a special social institution, transfer and increase of national values and traditions in the process of education.

Key words: ethnic identity, socio-cultural modernization, ethnoculture, traditions, multiculturalism, national education.